

УДК 821.163.2.09"18/19"Шишманов

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-933X/2025-XXIV-2>

ПАРАЛЕЛІ БОЛГАРСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО РЕНЕСАНСУ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІВАНА ШИШМАНОВА

Бушко Галина

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свенціцького

Львівський національний університет імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0002-6860-6952

Статтю присвячено порівняльному аналізу болгарського національного Відродження і західноєвропейського Ренесансу в працях Івана Шишманова.

П'ятсотрічне османське панування мало глибокий негативний вплив на історичний і культурний розвиток болгарського народу, ізолювавши його від інтелектуального життя Європи. Унаслідок цього поняття «Відродження» в болгарському культурному контексті набуло іншого значення, ніж у західноєвропейській традиції. Якщо Ренесанс у Західній Європі був епохою художнього та наукового оновлення, то болгарське Відродження мало передусім політичний і релігійний характер.

Початком національного Відродження в Болгарії І. Шишманов уважав появу «Історії слов'яноболгарської» (1762) отця Паїсія Хилendarського – програмного твору, який започаткував пробудження національної свідомості болгар. Тоді як в Європі творили свої шедеври Торквато Тассо, Мігель де Сервантес, Вільям Шекспір, Рафаель, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі, в Болгарії ще не з'явилося жодного світського друкованого твору, а духовенство займалося переписуванням житій святих і створенням ікон.

Серед балканських народів, як зауважував І. Шишманов, найсприятливіші умови для культурного розвитку мали греки. Завдяки вигідному географічному положенню та тісним економічним зв'язкам з Європою саме вони першими відчували вплив італійського Ренесансу. Через грецьке культурне середовище цей вплив частково поширився й на Болгарію.

Іван Шишманов став першим серед болгарських літературознавців, хто оцінив постать о. Паїсія не лише як національний, але й як загальноєвропейський феномен. Він розглядав його діяльність у ширшому, компаративному контексті, підкреслюючи її значення як для болгарського національного пробудження, так і для історико-культурного діалогу з Європою.

Ключові слова: Іван Шишманов, Паїсій Хилendarський, «Історія слов'яноболгарська», болгарське національне Відродження, епоха Відродження в Західній Європі, компаративний аналіз.

Bushko Halyna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Slavic Philology named after Professor Ilarion Svetsitsky
Ivan Franko National University of Lviv

PARALLELS BETWEEN THE BULGARIAN REVIVAL AND THE EUROPEAN RENAISSANCE IN THE INTERPRETATION OF IVAN SHYSHMANOV

The article is devoted to a comparative analysis of the Bulgarian National Revival and the Western European Renaissance in the works of Ivan Shyshmanov.

The five-century-long Ottoman domination had a profoundly negative impact on the historical and cultural development of the Bulgarian people, isolating them from the intellectual life of Europe.

As a result, the concept of the "Renaissance" acquired a different meaning in the Bulgarian cultural context than in the Western European tradition. While the Renaissance in Western Europe was a period of artistic and scientific renewal, the Bulgarian National Revival was predominantly political and religious in nature.

I. Shyshmanov considered the beginning of the Bulgarian National Revival to be marked by the appearance of "Istoriya Slavyanobolgarska" (1762) by Paisiy Hilendarski – a programmatic work that initiated the awakening of Bulgarian national consciousness.

At the time when Torquato Tasso, Miguel de Cervantes, William Shakespeare, Raphael, Michelangelo and Leonardo da Vinci were creating their masterpieces in Europe, no secular printed works had yet been published in Bulgaria. Instead, members of the Bulgarian clergy were mostly engaged in copying the lives of saints and painting icons.

Among the Balkan peoples, as I. Shyshmanov noted, the Greeks were in the most favorable position for cultural development. Thanks to their advantageous geographic location and close economic ties with Europe, they were the first to come under the influence of the Italian Renaissance. Through the Greek cultural environment, this influence partially extended into Bulgarian society as well.

Ivan Shyshmanov was the first among Bulgarian literary scholars to appreciate the figure of Paisiy Hilendarski not only as a national but also as a pan-European phenomenon. He examined his work in a broader, comparative context, emphasizing its importance both for the Bulgarian national awakening and for the historical and cultural dialogue with Europe.

Key words: Ivan Shyshmanov, Paisiy Hilendarski, "Istoriya Slavyanobolgarska", the Bulgarian National and cultural Revival, The Renaissance in Western Europe, comparative analysis.

Наукова спадщина видатного болгарського фольклориста, етнографа та історика літератури Івана Шишманова (1862–1928) охоплює низку праць, в яких на основі багатого фактичного матеріалу ґрунтовно досліджено болгарське національне та культурне Відродження.

Вчений мав безпосередній зв'язок із цією епохою через свого батька, Димитра Е. Шишманова (1833–1875), який прагнув створити серію праць про визначних діячів болгарського минулого та закласти підвалини болгарської літературної історії [1, с. 434]. Оскільки цей задум не було втілено за життя, тож цю місію продовжив його син.

І. Шишманов виявляв послідовну зацікавленість проблематикою національного та культурного Відродження, розглядаючи її не лише крізь призму академічного дослідження, а й як свідомий громадянин та патріот. Його наукова позиція поєднувалася з особистісною заангажованістю у висвітленні ідейної, моральної та культурно-історичної значущості діяльності представників епохи Відродження в болгарському суспільстві.

На відміну від західноєвропейського Ренесансу, який асоціювався насамперед з активізацією культурного та наукового розвитку, поверненням до античної спадщини та естетичним відродженням, болгарське національне Відродження мало передусім політико-релігійний вимір. У болгарському історичному наративі ця доба традиційно починається з 1762 року – часом написання твору «Історія слов'яноболгарська» о. Паїсієм Хилендарським¹, що сформував ідейне підґрунтя для національного відродження. Завершенням цього періоду вважається визволення Болгарії від османського панування в 1877–1878 роках.

У структурі болгарського Відродження, як зазначав М. Арнаудов, виокремлюються кілька етапів: етап шкільної літератури, період літературно-просвітницької діяльності,

¹ Паїсій Хилендарський (1722–1773) – болгарський історик та письменник, монах Хиландарського й Зографського монастирів на Святий горі Афон. Автор «Історії слов'яноболгарської» (1762) – першої болгарської історії.

фаза політичних і революційних виступів, а також поступовий розвиток оригінального національного письменства, що формувалося з літературних спроб просвітницького характеру [2, с. 27].

І. Шишманов був першим із болгарських учених, хто намагався пов'язати болгарське Відродження з італійським Ренесансом, а його творців – з італійськими гуманістами. Корифеями ж болгарського національного Відродження він уважав палких патріотів і борців за незалежність Болгарії від османських поневолювачів – о. Паїсія Хилендарського та о. Софронія Врачанського [3, с. 393].

Дослідженням, в якому Іван Шишманов здійснив спробу окреслити хронологічні межі болгарського Відродження, стала праця «Вступ до історії болгарського Відродження» [4]. У ній автор інтерпретує національне й культурне відродження Болгарії як явище, тісно пов'язане із соціально-економічними трансформаціями доби. Аналізуючи феномен західноєвропейського, зокрема італійського Ренесансу, І. Шишманов акцентував на тому, що в європейській традиції відродження розглядалося переважно як духовне оновлення у сферах літератури, науки, мистецтва, етики та виховання. Натомість у болгарському контексті воно мало виразно політичний і релігійний характер.

За спостереженнями І. Шишманова, італійський Ренесанс тривав приблизно три століття – від XIV до XVI ст., тоді як в інших країнах Європи цей процес був значно коротшим і охоплював переважно XVI століття. У Болгарії ж, на думку вченого, справжнє національне Відродження розпочалося лише після звільнення від османського панування та подолання духовної залежності від грецького кліру. Кульмінацією цього процесу він вважав відновлення автокефалії Болгарської православної церкви, що відбулося на Великдень 1860 року², вбачаючи в цій події найвищий вияв національно-культурної емансипації [4, с. 87].

Таким чином, І. Шишманов доходить висновку, що хронологічні межі болгарського Відродження охоплюють період від 1762 року – часу створення о. Паїсієм Хилендарським *«Історії слов'яноболгарської»* – до 1860 року, коли було зроблено вирішальний крок у напрямі здобуття церковної автономії та активізовано національно-визвольну боротьбу проти османського панування.

У праці *«Західноєвропейське і болгарське Відродження»* (1928) [5] автор здійснив порівняльний аналіз обох епох. Він підкреслював суттєві хронологічні й змістові розбіжності між цими історико-культурними явищами. Епоха Ренесансу в Італії, як уже зазначалося, охоплювала період від XIV до XVI століття. В цей час балканські народи, зокрема болгарський, зазнали остаточної поразки й потрапили під владу Османської імперії.

І. Шишманов акцентував на тому, що класики італійського Відродження – Петрарка і Бокаччо – були сучасниками останніх представників болгарської державності: царів Івана-Олександра, Івана Шишмана та патріарха Євтимія [5, с. 164]. Тоді як Т. Тассо створював *«Визволений Єрусалим»*, М. де Сервантес – *«Дон Кіхота»*, В. Шекспір – *«Гамлета»* й *«Короля Ліра»*, а визначні художники Рафаель – *«Сикстинську Мадонну»*, Мікеланджело – *«Страшний суд»*, Леонардо да Вінчі – *«Таємну вечерю»* та інші шедеври європейського живопису, болгарська культурна традиція перебувала в стані занепаду. Єдиними носіями інтелектуального життя залишались монахи, які здебільшого займалися переписуванням агіографічної літератури та створенням ікон.

Серед балканських народів, за спостереженням Шишманова, найбільше сприяло культурному розвитку геополітичне становище Греції, яка завдяки активним зв'язкам з Італією зазнала безпосереднього впливу Ренесансу. Саме через грецьке посередництво елементи

² З квітня 1860 р. під час Великоднього Богослужіння болгарський єпископ Іларіон Макаріопольський не згадав ім'я Константинопольського патріарха і в такий спосіб підкреслив церковну самостійність.

західноєвропейського Відродження згодом частково проникли й у болгарське культурне середовище [5, с. 174].

Крім того, І. Шишманов трактував Ренесанс як вагомий соціально-економічний феномен в історії Європи. Він вважав, що характерні риси цієї доби мали позитивний вплив на суспільний лад, господарські структури та політичну організацію середньовічної Європи, особливо сприяючи економічному піднесенню Італії. Натомість Болгарія, яка залишалася феодальною державою не лише у XII столітті, а й до початку османського панування, не мала злагодженого громадянського суспільства, подібного до того, що сформувалося в Італії, а згодом – у Франції, Англії та Німеччині.

У Західній Європі Ренесанс виник під впливом соціально-економічних трансформацій, що супроводжувалися активним культурним піднесенням. Цей період позначився інтенсивним розвитком літератури, мистецтва, філософії та науки, що, на думку І. Шишманова, сприяло подоланню середньовічної ментальної та культурної ізоляції європейських народів, допомігши їм розірвати «ланцюги середньовіччя» [5, с. 169–170].

Італійські гуманісти усвідомлювали себе прямими спадкоємцями культурної традиції Римської імперії. У своїх творах вони активно апелювали до античної спадщини, водночас надаючи перевагу латинській мові як універсальному інструменту інтелектуального самоствердження та історико-культурної легітимації. На відміну від західноєвропейського Ренесансу, ідеологія болгарського національного Відродження формувалася на основі утвердження історичної самобутності й національної гідності. В «Історії слов'яноболгарській» о. Паїсій Хилендарський репрезентує цю парадигму, стверджуючи історичну першість болгар серед слов'ян, зокрема у створенні державності, запровадженні церковної ієрархії та прийнятті християнства³ [5, с. 169–170].

Таким чином, у розвідці І. Шишманов провів низку паралелей між болгарським національним Відродженням і західноєвропейським Ренесансом, акцентуючи на спільному чиннику – зверненні до величі минулого: у Західній Європі – до спадщини Римської імперії, в Болгарії – до історичної спадщини Болгарського царства.

У праці «Паїсій та його епоха. Думки щодо ґенези новоболгарського Відродження» [6], яка логічно продовжує попередні дослідження, І. Шишманов розкриває соціальні та історичні умови, в яких жив монах Паїсій. Автор здійснює порівняльний аналіз болгарських реалій другої половини XVIII ст. з тогочасною ситуацією в Західній Європі, виокремлюючи чинники, що сприяли пробудженню громадянської свідомості болгарського народу та посиленню прагнення до національного визволення.

Наприкінці XVIII – на початку XIX століття в Болгарії склалися передумови для виникнення гайдуцьких загонів, які активно протистояли османському гніту та відігравали важливу роль у мобілізації населення до участі у визвольному русі. У цьому контексті І. Шишманов вважав, що саме о. Паїсій Хилендарський вплинув на пробудження болгар і став одним із головних ідеологів болгарського Відродження [6, с. 152–153]. Водночас учений підкреслював, що історичний процес не визначається діями окремих особистостей, а зумовлюється поступальною еволюцією суспільства, яка створює умови для появи лідерів, здатних відіграти роль каталізатора змін.

З огляду на проаналізовані праці І. Шишманова можна зробити висновок, що болгарське Відродження розглядалося ним як колективне зрушення в межах усього суспільства, а не як результат діяльності лише однієї видатної особистості. У цьому контексті вчений вказував на певну паралель з італійським Ренесансом, де на ранньому етапі також помітну роль відіграв особистісний чинник – ініціатива Франческо Петрарки [7, с. 80].

³ 865 р. цар Борис офіційно запровадив у Болгарії християнство.

У компаративістичній студії «1762. Паїсій і Руссо» [8] І. Шишманов провів концептуальну паралель між постатями отця Паїсія Хилендарського та Жан-Жака Руссо, а також між їхніми знаковими творами «Історія слов'яноболгарська» й «Еміль, або про Виховання». Обидві праці були створені у 1762 році, водночас обидва мислителі, кожен у своєму культурному контексті, виступили як реформатори: Руссо – у сфері педагогіки в епоху французького Просвітництва, Паїсій – у сфері національного самоусвідомлення болгарського народу в добу його культурного та духовного відродження.

Ж.-Ж. Руссо прагнув реформувати уявлення про виховання, протиставивши ідеї примусу принципам природного розвитку, свободи та морального вдосконалення особистості. Його педагогічна концепція ґрунтувалася на культивуванні почуття людяності, доброзичливості та моральної відповідальності.

Своєю чергою о. Паїсій, діючи в умовах національного гніту, вбачав виховну мету у формуванні історичної пам'яті, збереженні рідної мови, відродженні національної гідності та зміцненні духовної єдності болгар. Саме через національно спрямоване виховання він прагнув пробудити в співвітчизниках почуття приналежності до великого історичного спадку.

Оцінюючи виховний потенціал обох творів, І. Шишманов надавав перевагу трактату Руссо в суто педагогічному аспекті, тоді як у виховному й національно-консолідуючому сенсі особливе значення, на його думку, мала «Історія слов'яноболгарська» [8, с. 353–354].

Таким чином, І. Шишманов був першим болгарським літературознавцем, який не лише глибоко оцінив постать отця Паїсія як національний феномен, а й розглянув його діяльність у загальноєвропейському контексті.

Здійснивши культурно-історичний аналіз паралелей між західноєвропейським і болгарським Відродженням, І. Шишманов запропонував оригінальне бачення ключових і суперечливих питань розвитку болгарської культури. Ще наприкінці ХІХ століття він розглядав це в широкому загальнослов'янському контексті, що дало змогу суттєво поглибити наукові підходи та зробити вагомий внесок у розвиток болгарської компаративістики та славістики.

Література:

1. Арнаудов М. Иван Д. Шишманов. Личност, дело, идеи. *Дела и завети на бележити българи*. София : Изд-во на националния съвет на Отечествения фронт, 1969. С. 413–451.
2. Арнаудов М. Научната дейност на проф. Ив. Д. Шишманов. *Да бъдем европейци и все пак българи. Иван Шишманов в оценката на съвременниците си (спомени, отзиви, материали)* ; под ред. проф. Р. Радкова, С. Пинтев, Ц. Величкова. София : Карина – Мариана Тодорова, 2006. С. 18–31.
3. Бушко Г. Иван Шишманов и българското национално и културно Възраждане: литературен аспект. *Епохи. Издание на Историческия факултет на ВТУ «Св. св. Кирил и Методий»*. Велико Търново, 2017. Т. XXV. № 2. С. 393–397.
4. Шишманов И. Увод в историята на българското Възраждане. *Иван Шишманов. Студии. Рецензии. Спомени. Писма* ; под ред. Г. Димов. София : Български писател, 1969. С. 54–137.
5. Шишманов И. Западноевропейското и българското Възраждане. *Иван Шишманов. Студии. Рецензии. Спомени. Писма* ; под ред. Г. Димов. София : Български писател, 1969. С. 162–175.
6. Шишманов И. Паисий и неговата епоха. Мъсли върху генезиса на новобългарското Възраждане. *Иван Шишманов. Студии. Рецензии. Спомени. Писма* ; под ред. Г. Димов. София : Български писател, 1969. С. 138–161.
7. Бушко Г.О. Иван Шишманов у болгарсько-українських літературних взаєминах кінця ХІХ – першої чверті ХХ століття : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 244 с.
8. Шишманов И. 1762. Паисий и Русо. *Денница*. 1890. Кн. 7–8. С. 353–354.

References:

1. Arnaudov, M. (1969). Ivan D. Shyshmanov. Lychnost, delo, idei [Personality, work, ideas]. *Dela i zaveti na belezhiti balgari*, 413–451. Sofiya: Izd-vo na natsionalniya savet na Otechestveniya front. [in Bulgarian].
2. Arnaudov, M. (2006). Nauchnata deynost na prof. Iv. D. Shyshmanov [Scientific activity of Prof. Iv. D. Shyshmanov]. In R. Radkova, S. Pintev, & Ts. Velichkova (Eds.), *Da badem evropeitsi i vse pak balgari. Ivan Shyshmanov v otsenkata na savremennitsite si (spomeni, otzivi, material)* (pp. 18–31). Sofiya: Karina – Mariana Todorova. [in Bulgarian].
3. Bushko, H. (2017). Ivan Shyshmanov i balgarskoto natsionalno i kulturno Vazrazhdane: literaturnen aspekt [Ivan Shyshmanov and the Bulgarian national and cultural Revival: literary aspect]. *Epohi – Epochs*, 25(2), 393–397. [in Bulgarian].
4. Shyshmanov, I. (1969). Uvod v istoriata na balgarskoto Vazrazhdane [Introduction to the history of the Bulgarian Revival]. In G. Dimov (Ed.), *Ivan Shyshmanov – Studii. Retsenzii. Spomeni. Pisma* (pp. 54–137). Sofiya: Balgarski pisatel. [in Bulgarian].
5. Shyshmanov, I. (1969). Zapadnoevropeyskoto i balgarskoto Vazrazhdane [Western European and Bulgarian Revival]. In G. Dimov (Ed.), *Ivan Shyshmanov – Studii. Retsenzii. Spomeni. Pisma* (pp. 162–175). Sofiya: Balgarski pisatel. [in Bulgarian].
6. Shyshmanov, I. (1969). Paisiy i negovata epokha: Musli varhu genezisa na novobalgarskoto Vazrazhdane [Paisiy and his epoch: Thoughts on the genesis of the new Bulgarian Revival]. In G. Dimov (Ed.), *Ivan Shyshmanov – Studii. Retsenzii. Spomeni. Pisma* (pp. 138–161). Sofiya: Balgarski pisatel. [in Bulgarian].
7. Bushko, H. O. (2022). Ivan Shyshmanov u bolgarsko-ukrayinskykh literaturnykh vzayemynakh kint-sya KhKh – pershoi chverti KhKh stolittia: monohrafiia [Ivan Shyshmanov in Bulgarian-Ukrainian literary relations at the end of the 19th – first quarter of the 20th century: monograph]. Lviv: LNU im. Ivana Franka. 244 s. [in Ukrainian].
8. Shyshmanov, I. (1890). 1762. Paisiy i Ruso [Paisiy and Rousseau]. *Dennitsa – Daybreak*, (7–8), 353–354. [in Bulgarian].